

ROLAND PREJS OFM^{Cap}

KATOLICKA LITERATURA POPULARNA W KRÓLESTWIE POLSKIM PRZEŁOMU XIX I XX WIEKU

UWAGI WSTĘPNE

Okres po powstaniu styczniowym odznaczał się w Królestwie Polskim i w ogóle pod zaborem rosyjskim wyjątkowym wzrostem zainteresowania słowem drukowanym. Początków tego zjawiska należy szukać w epoce poprzedniej – w pierwszej połowie XIX w., a może nawet w końcu XVIII w., kiedy to umiejętność czytania i pisania stała się sztuką nieobcą chłopom i uboższym mieszczanom, co zresztą wcale nie oznaczało likwidacji analfabetyzmu. Jednakże okres po 1864 r., ze swą pozytywną koncepcją oświaty dla mas, był szczególnie podatny zarówno na poczynania w dziedzinie wydawania i upowszechniania książki czy czasopism, jak też na odbiór ich rezultatów. Wyrazem tego był niespotykany dotychczas wzrost liczby drukarni i przedsiębiorstw wydawniczych, a wraz z nim liczby tytułów i wielkości nakładów książek, a także rozwój najrozmaitszych bibliotek, czytelni i wypożyczalni, prowadzonych przez Kościół, organizacje filantropijne, zawodowe czy polityczne¹.

Dr hab. ROLAND PREJS OFM^{Cap}, prof. KUL – kierownik Katedry Dziejów Teologii, Wydział Teologii KUL; adres do korespondencji: roland@kul.lublin.pl

¹ S. K i e n i e w i c z. *Historia Polski 1795-1918*. Warszawa: PWN 1983⁶ s. 314-320, 349-364, 482-510; J. K o s t e c k i. *Sprzedaż i rozdawnictwo książek w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku*. „Studia o Książce” 9:1979 s. 65-101; J. K r a j e w s k a. *Czytelnictwo wśród robotników w Królestwie Polskim 1870-1914*. Warszawa: PWN 1979 s. 42-57; M. J. L e c h. *Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*. Warszawa: BN 1979 passim; t e n ż e. *Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych*. Warszawa: BN 1980 passim; J. K o s t e c k i. *Biblioteki w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku. Wybrane problemy*. W: *Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2. połowy XIX wieku*. Red. S. Frybes. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1983 s. 93-136.

Należy pamiętać, że druki w języku polskim, niezależnie od ich treści, w zamiarze wydawców były często formą walki z zaborcą i choć w zaborze rosyjskim słowo drukowane nie odegrało tak wielkiej roli w utrzymaniu polskości jak na Śląsku czy Warmii, jego wpływów i znaczenia nie wolno nie doceniać. Władze carskie, ograniczając mowę polską w szkołach i rugując ją z administracji, nie posunęły się do zakazu publikowania w języku polskim. Upowszechnianiu czytelnictwa sprzyjały zarazem, oprócz wspomnianych już licznych wydawnictw i ośrodków udostępniania książki, coraz doskonalsze techniki drukarskie, przyspieszające znacznie produkcyjny cykl publikacji, doskonała – jak na owe czasy – komunikacja Warszawy z prowincją i sprawna poczta. Większość wydawnictw mieściła się bowiem w Warszawie. W innych miastach, nawet niedużych, funkcjonowała zazwyczaj przynajmniej jedna księgarnia, a ambicją jej właściciela było mieć skład zaopatrzonego w najnowsze książki z Warszawy. Wydawnictwa w drugiej połowie XIX w. stały się więc rzeczywiście „księgami, które zbłądziły pod strzechy”².

Za wzrostem ilościowym książek i czasopism nie zawsze szedł wzrost jakościowy. Wytworzony jeszcze w pierwszej połowie XIX w. specjalny typ literatury dla prostego odbiorcy, preferujący nabożeństwa, katechizmy, żywoty świętych, gawędy i powiastki umoralniające, opowiadania historyczne i porady gospodarskie, dystansowany był, często skutecznie, przez wydawnictwa straganowe i brukowe: senniki, objawienia i przepowiednie, romanse, historie kryminalne, wreszcie odpustowe modlitwy i koronki, często wymieszane z zaklęciami i zabobonami, a publikowane bez uprzedniego „imprimatur” władz kościelnych. Wielu działaczy społecznych doby pozytywizmu: pisarzy, wydawców, organizatorów życia kulturalnego, próbowało ten stan rzeczy zmieniać, ale ich możliwości były ograniczone, a gust prostego czytelnika, zazwyczaj chłonnego – najczęściej niewyrobiony³.

Władze carskie nie były, rzecz jasna, zainteresowane upowszechnianiem polskiego słowa drukowanego. Tolerowały je jednak o tyle, o ile nie niosło treści uznanych za wrogie państwu. Zadanie odpowiedniej kontroli należało

² M. J. L e c h. *Drukarnie, księgarnie, biblioteki i czytelnie w guberniach siedleckiej, tomżyńskiej i suwalskiej Królestwa Polskiego w latach 1867-1905*. „Rocznik Białostocki” 12:1974, s. 301-321; E. P o l a n o w s k i. *Z dziejów księgarń i czytelni kaliskich w XIX i na początku XX w.* „Rocznik Kaliski” 13:1980 s. 25-46; S. L e w a n d o w s k i. *Poligrafia warszawska 1870-1914*. Warszawa: Książka i Wiedza 1982 passim; M. M l e k i c k a. *Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów*. Warszawa: PWN 1987 s. 10-21.

³ J. S z y m a ń s k a. *Z problemów pozytywistycznej literatury dla ludu*. W: *Problemy życia literackiego* s. 137-155; J. D u n i n. *Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce*. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie 1974 passim.

do cenzury, którą na terenie Królestwa Polskiego sprawował Warszawski Komitet Cenzury, przemianowany w 1905 r. na Komitet do Spraw Druków. Do jego kompetencji należała wstępna kontrola wydawnictw, udzielanie zezwoleń na druk i na rozpowszechnianie publikacji oraz kontrola i dopuszczanie do rozpowszechniania wydawnictw zagranicznych⁴ Trzeba dodać, że te ostatnie w praktyce kontrolnej były traktowane znacznie łagodniej niż wydawnictwa krajowe: książka, która gdyby została wydana w granicach imperium carskiego, nigdy by nie otrzymała klauzuli *dozwoleno cenzuroju*, dostawała debiet komunikacyjny, gdy jako miejsce wydania figurował Kraków, Lwów czy Poznań. Fakt ten rychło wykorzystali wydawcy, którzy na przełomie XIX i XX w., mając swe główne siedziby w Warszawie, zakładali filie poza granicami Rosji lub zawierali odpowiednie umowy z wydawcami zagranicznymi i na tej podstawie sprowadzali celem rozpowszechniania książki drukowane w innych miejscowościach. Inna sprawa, że owe miejscowości to najczęściej właśnie Kraków, Lwów, Cieszyn, Poznań czy Toruń⁵

Wydarzenia 1905 r. przyniosły zmianę charakteru cenzury z prewencyjnego na represyjny i choć lata tzw. reakcji stołypinowskiej (1907-1911) to czas prób powrotu do dawnych ograniczeń w zakresie słowa drukowanego, jednak zdobyte w 1905 r. niektóre elementy wolności publikacji utrzymały się aż do wybuchu I wojny światowej⁶

Wszystkie zauważone wyżej procesy dotyczące książki w ogólności dotyczyły również książek religijnych w Królestwie Polskim. Wprawdzie po powstaniu styczniowym Królestwo było tylko umownym pojęciem geograficznym, niemniej wśród innych ziem imperium carskiego zachowywało wyraźną odrębność, ukształtowaną w latach poprzedzających powstanie.

Okres, który nas interesuje, to czas od powstania styczniowego do wybuchu I wojny światowej, a więc lata 1864-1914. Umownie będziemy go nazywać przełomem XIX i XX w., choć jest to określenie uproszczone. Książki religijne z tego okresu najogólniej można podzielić na fachowe książki teologiczne (opracowania z zakresu biblistyki, dogmatyki, historii Kościoła, teologii moralnej czy pastoralnej oraz edycje źródłowe pism ojców i doktorów Kościoła) oraz pozycje popularne, o charakterze formacyjnym i pobożnościowym, w tym modlitewniki, książki szerzące nowe kultury i nabożeństwa, poga-

⁴ F. R a m o t o w s k a. *Warszawskie Komitety Cenzury w latach 1832-1915*. W: *Warszawa XIX wieku 1795-1918*. T. 2. Red. R. Kołodziejczyk, J. Kosim, J. Leskiewiczowa. Warszawa: IH PAN 1971 s. 265-294.

⁵ L e c h. *Drukarze i drukarnie* s. 267-269; M l e k i c k a, jw. s. 250-260.

⁶ R a m o t o w s k a, jw. s. 291-294.

danki moralno-katechetyczne, proste w treści rozważania i żywoty świętych. O ile pierwsza grupa była adresowana do teologów, a w mniejszym stopniu jej odbiorcami byli ludzie interesujący się sprawami religii czy teologii w ramach pogłębiania wiedzy ogólnej lub prywatnych zainteresowań, o tyle druga grupa była skierowana do masowego czytelnika, który – jeśli już sięgał po książkę religijną – nie oczekiwał teologicznych spekulacji, ale w miarę prostego, przystępnie napisanego tekstu, pouczającego go o podstawowych sprawach w zakresie prawd wiary i zasad moralności chrześcijańskiej bądź pomagającego w codziennej modlitwie. To właśnie ta literatura kształtowała pobożność, wpływała na upowszechnienie się znajomości nauki Kościoła, pouczała w zakresie katechizmu i życia religijnego. Dlatego zbadanie jej treści i wpływu jest pilnym postulatem. Osobną grupę, wykraczającą poza nasze rozważania, stanowią czasopisma religijne, jednak ich oferta w Królestwie Polskim była dość uboga. Pomijamy natomiast zupełnie literaturę z pogranicza religii i zabobonu czy magii (cudowne zaklęcia, „skuteczne” modlitwy), publikowaną bez kościelnego „imprimatur”, a z katolicyzmem nie mającą nic wspólnego. Stanowi ona niewątpliwie ciekawy problem badawczy, należący wszakże raczej do dziedziny religioznawstwa i etnografii.

Pełna bibliografia polskich druków religijnych z przełomu XIX i XX w. nie istnieje, a powinna stanowić punkt wyjścia do dalszych badań. *Bibliografia polska* K. Estreichera jest tu nieocenioną pomocą, nie zastąpi jednak specjalnej bibliografii druków religijnych, choćby dlatego, że – jak się wydaje – nie rejestruje wszystkich. Bibliografia W. Bruchnalskiego dotyczy tylko piśmiennictwa o tematyce maryjnej⁷ Wstępem do takiej bibliografii mogą być studia nad poszczególnymi księgozbiorami, specjalizującymi się w gromadzeniu literatury religijnej. Wskażmy na podjęte w tym zakresie badania Haliny Kazimierzak⁸ W ten nurt wpisują się również niektóre publikacje ks. Kazimierza Rulki, które wprawdzie dotyczą księgozbiorów prywatnych, następnie pomieszczonych w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku, ale analiza ich zawartości daje pewne pojęcie o popularnych książ-

⁷ W. B r u c h n a l s k i. *Bibliografia mariologii polskiej od wynalezienia sztuki drukarskiej do r. 1902*. W: *Księga pamiątkowa maryjańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*. T. 2. Cz. 1. Lwów–Warszawa: Księgarnia Polska, Gebethner i Wolff 1905 s. 1-313.

⁸ H. K a z i m i e r z a k. *Modlitewniki dla wiernych Kościoła rzymskokatolickiego wydane w latach 1769-1918 w zbiorach Biblioteki Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie*. W: *Lublin a książka*. Red. A. Krawczyk, E. Józefowicz-Wisińska. Lublin: LTN 2004 s. 293-311.

kach religijnych, gromadzonych przez duchowieństwo⁹ Podobne uwagi można też odnieść do prac o niektórych bibliotekach klasztornych¹⁰

Dobry, choć ogólny przegląd literatury religijnej w Królestwie Polskim w XIX i początkach XX w. dał ks. Daniel Olszewski¹¹. W swych rozważaniach skupił się głównie na fachowym piśmiennictwie teologicznym. Zauważył istnienie popularnej literatury religijnej, określając ją jako dewocyjną, co jest chyba ze wszech miar słuszne. Stwierdził, że prym wśród niej wiedzie literatura o tematyce maryjnej, w tym modlitewniki i śpiewniki maryjne oraz pomoce do odprawiania nabożeństwa majowego, a także rozmaitego rodzaju nowenny i koronki maryjne. Wśród modlitewników popularnością cieszyły się publikacje zawierające nabożeństwo gorzkich żali, a książki o tematyce hagiograficznej były mało oryginalne i mało krytyczne. Ustalenia ks. D. Olszewskiego, a w szczególności zaproponowana przez niego typologia książki religijnej, są istotne dla dalszych badań nad polską literaturą religijną doby zaborów.

Badacz tej literatury nie może przejść obojętnie wobec *Słownika polskich teologów katolickich*, zwłaszcza tomów 1-7¹². Tomy 1-4 zamieszczają biografie teologów żyjących do I wojny światowej, wyjątkowo zmarłych w okresie międzywojennym, jeśli na okres zaborów przypadł zasadniczy czas ich twórczości pisarskiej, tomy 5-7 – teologów żyjących i tworzących w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej. Nietrudno zauważyć, że zwłaszcza wśród tych pierwszych wielu zaczęło swą działalność na niwie teologicznej jeszcze przed I wojną światową. Każdy biogram został opatrzony bibliografią podmiotową, dzięki czemu można poznać dorobek i zainteresowania naukowe danego autora. Jest wśród nich wielu popularyzatorów teologii, ponadto niejeden teolog, uprawiający zasadniczo twórczość specjalistyczną; niejako przy okazji zajmował się też popularyzacją. W wielu wypadkach trudno zresztą

⁹ K. R u l k a. *Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku*. „Studia Włocławskie” 3:2000 s. 418-438; T e n ż e. *Księgozbiór Adama Chodyńskiego na podstawie materiałów zachowanych w Bibliotece Seminarium Duchownego we Włocławku*. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 77:2002 s. 269-286; T e n ż e. *Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księży Misjonarzy w bibliotece seminarium włocławskiego*. „Studia Włocławskie” 5:2002 s. 412-438.

¹⁰ Np. H. B u g a j e w s k a. *Biblioteka klasztorna OO. Paulinów w Leśnej Podlaskiej. Zarys dziejów do 1939 r.* „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 7:1997 nr 1 s. 3-17.

¹¹ D. O l s z e w s k i. *Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku*. „Rocznik Świętokrzyski” 16:1989 s. 147-193. Por. T e n ż e. *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*. Warszawa: PAX 1996 passim.

¹² *Słownik polskich teologów katolickich*. Red. H. E. Wyczawski. T. 1-4. Warszawa: ATK 1981-1983; t. 5-7. Red. L. Grzebień. Warszawa: ATK 1983.

przeprowadzić jednoznaczłą granicę pomiędzy piśmiennictwem naukowym a popularnym – np. kapucyn o. Prokop Leszczyński przełożył liczne dzieła św. Alfonsa Liguoriego, traktując je jako teksty przeznaczone do formacji ascetycznej sióstr zakonnych. Przekłady te, w zamierzeniu popularne, były jedyne, służyły więc do studiów teologicznych¹³. Zamieszczone na końcu *Słownika* zestawienia nazwisk według przynależności diecezjalnej i zakonnej pozwalają wyróżnić główne ośrodki teologiczne (Warszawa, Płock, Włocławek). Redakcja *Słownika* przyjęła jako kryterium zamieszczania poszczególnych postaci odbycie studiów teologicznych oraz opublikowanie drukiem tekstów teologicznych, ewentualnie z zakresu filozofii chrześcijańskiej lub prawa kanonicznego. W praktyce oznacza to bycie kapłanem, w owym czasie bowiem ukończenie studiów teologicznych bez przyjęcia święceń i jednocześnie oddanie się działalności pisarskiej na niwie teologicznej chyba nigdy nie miało miejsca. Niemniej w *Słowniku* nie znaleźli się liczni popularyzatorzy teologii, być może z braku stosownych opracowań szczegółowych. Wymieńmy przykładowo kapucyna Rafała Mazurkiewicza¹⁴, bernardyna Hieronima Willanowicza¹⁵, ks. Franciszka Masłowicza z diecezji kieleckiej¹⁶ czy dominikanina Innocentego Szeligę¹⁷.

Uzupełnieniem *Słownika polskich teologów katolickich* może być *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*, opracowany według podobnych zasad¹⁸. Natomiast dwutomowy słownik *Polscy kanoniści* będzie przydatny jedynie w ustalaniu biografii pisarzy, nie podaje bowiem bibliografii podmiotowej, chyba wyjątkowo wybrane pozycje, których tytuły wplecione są w treść biografów¹⁹. Z kolei *Słownik pracowników książki polskiej* będzie pomocny

¹³ A. D e r d z i u k. *Kapucyńskie tłumaczenia dzieł św. Alfonsa Liguori*. „Studia Franciszkańskie” 9:1998 s. 31-48.

¹⁴ R. P r e j s. *Rafał Józef Mazurkiewicz, kapucyn. Życie i twórczość*. „Roczniki Teologiczne” 45:1998 z. 4 s. 57-70.

¹⁵ T e n ż e. *Ostatni lubelski bernardyn i jego książka*. W: *W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej*. Red. R. Prejs. Warszawa: Bracia Mniejsi Kapucyni 1999 s. 183-194.

¹⁶ Ks. K. K. *Śp. ks. Franciszek Masłowicz*. „Przegląd Katolicki” 36:1898 s. 828-830. Z nekrologu wynika, że pisał liczne broszury o treści religijnej. Postać warta chyba opracowania monograficznego.

¹⁷ Autor broszury *Krótką wiadomość o krzyżu Pana naszego Jezusa Chrystusa, a szczególnie o znakomitej jego części, znajdującej się w kościele OO. Dominikanów Lubelskich słynnej cudami z dołączeniem praktykowanego w tymże kościele nabożeństwa do Drzewa Ś-go*. Lublin 1879.

¹⁸ *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich*. Red. H. E. Wyczawski. Warszawa: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów 1981.

¹⁹ *Polscy kanoniści*. Red. J. R. Bar. T. 1-2. Warszawa: ATK 1981.

w ustalaniu drukarzy i wydawców oraz określenia czasu istnienia poszczególnych oficyn i charakterystycznej dla nich produkcji wydawniczej²⁰

Spośród duchowieństwa w Królestwie Polskim tym, który nie tylko docenił wagę słowa drukowanego w kształtowaniu katolickiej postawy czytelników, ale spróbował ująć to w ramy struktur, był niewątpliwie ks. Ignacy Kłopotowski. Aczkolwiek jego dokonania na tym polu były – przynajmniej ogólnie – znane historykom, dopiero prowadzenie procesu beatyfikacyjnego pozwoliło na gruntowne opracowanie i zanalizowanie tego odcinka zaangażowania wybitnego kapłana²¹ Nie oznacza to oczywiście, że ks. Kłopotowski był pierwszym, tym bardziej jedynym, który dostrzegł takie możliwości. Wydaje się wszakże, że jego dokonania okazały się najbardziej przemyślane, najbardziej skuteczne i nowoczesne w dobrym tego słowa znaczeniu. Trzeba jednak przypomnieć, że już przed powstaniem styczniowym drukarnię publikującą wiele popularnych druków religijnych prowadzili w Warszawie księża misjonarze przy kościele św. Krzyża. Po kasacie klasztorów w 1864 r. drukarnia nie upadła: nabyli ją na licytacji do spółki dawni pracownicy: Stanisław Niemira (Niemiera) i Franciszek Czerwiński. Po kilku latach wspólnicy rozstali się: Czerwiński założył własną drukarnię, Niemira prowadził dalej drukarnię pomisjonarską jako firmę pod własnym nazwiskiem. Zarówno Niemira, jak Czerwiński specjalizowali się w drukach religijnych, zwłaszcza popularnych²² Innymi podobnymi oficynami na terenie Warszawy były drukarnie Maurycego i Samuela Orgelbrandów²³ i Mateusza Szczepkowskiego²⁴ Podobną rolę w Lublinie odgrywała drukarnia Władysława i Michaliny Kossakowskich. Mimo że zmieniała właścicieli, aż do likwidacji w 1949 r.

²⁰ *Słownik pracowników książki polskiej*. Red. I. Treichel. Warszawa–Łódź: PWN 1972; *T e n ż e. Suplement*. Red. I. Treichel. Warszawa–Łódź: PWN 1986; *T e n ż e. Suplement 2*. Red. H. Tadeusiewicz, B. Karkowski. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 2000.

²¹ J. S t y k. *Książd Ignacy Kłopotowski 1866-1931. Społecznik, publicysta i wydawca*. Warszawa: ODiSS 1987; D. O l s z e w s k i. *Ks. Ignacy Kłopotowski. Życie i apostołat*. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek 1996.

²² Z. D o b r z a ń s k i. *Niemira, Niemiera Stanisław Piotr*. W: *Słownik pracowników książki polskiej* s. 627; L e c h. *Drukarze i drukarnie* s. 265; M l e k i c k a, jw. s. 156-157.

²³ I. T r e i c h e l. *Orgelbrand Maurycy*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 24. Wrocław–Kraków: Ossolineum 1979 s. 184-185; T a ż. *Orgelbrand Samuel*. W: *Polski słownik biograficzny*. T. 24 s. 187-189; M l e k i c k a, jw. s. 178-179.

²⁴ F. P i e c z ą t k o w s k i. *Szczepkowski Mateusz*. W: *Słownik pracowników książki polskiej* s. 872-873.

była znana jako drukarnia Michaliny Kossakowskiej²⁵ Podobne firmy działające w innych miastach Królestwa Polskiego czekają na opracowanie.

Wspomniany ks. D. Olszewski zainteresował się bliżej popularnym piśmiennictwem o tematyce maryjnej²⁶ Inni badacze zajęli się dokładniej książkami o tematyce trzeźwościowej²⁷ Piszący te słowa badał popularyzację teologii w wydaniu kapucynów Prowincji Polskiej²⁸ W wyniku badań ogłosił drukiem kilka artykułów, traktujących głównie o twórczości o. Prokopa Leszczyńskiego²⁹, ale i innych pisarzy w habitach, nie tylko kapucynów³⁰.

²⁵ D. W a l k o w s k a. *Drukarnia Kossakowskich (1846-1939)*. W: *Studia z dziejów drukarstwa i księgarstwa w Lublinie w XIX i XX wieku*. Red. B. Szyndler. Lublin: UMCS 1988 s. 127-153; S. Ć w i k l i Ń s k a. *Wydawnictwa „Kossakowskich” w zbiorach Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie*. „Bibliotekarz Lubelski” 32:1987 s. 23-26; T. R a d z i k. *Kossakowski Władysław Jan*. W: *Słownik biograficzny miasta Lublina*. T. 2. Red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek. Lublin: UMCS 1996 s. 115.

²⁶ D. O l s z e w s k i. *Motywy maryjne w polskiej religijności w XIX wieku*. W: *Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku*. Red. B. Pylak, Cz. Krakowiak. Lublin: RW KUL 1988 s. 69-86.

²⁷ F. J. D u c h n i e w s k i. *Stulecie losy niepozornej publikacji*. „Studia Theologica Varsaviensia” 26:1988 nr 2 s. 263-270; A. J. S z t e i n k e. *O. Franciszek Jakub Możejewski (1830-1899), w zakonie Martynian*. W: *W trosce o trzeźwość narodu. Sylwetki trzeźwościowych działaczy oraz antologia ich pism*. Red. M. P. Romaniuk. [T. 1]. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Michalineum 1994 s. 202-205.

²⁸ *Apostolstwo słowa drukowanego u kapucynów Prowincji Polskiej (Komisariatu Warszawskiego) w latach 1864-1939*. Lublin 1989 (mps rozprawy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Z. Zielińskiego, Archiwum KUL).

²⁹ *Maryjne piśmiennictwo o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna*. „Studia Franciszkańskie” 3:1988 s. 333-348; *Twórczość dewocyjna czy przejaw ultramontanizmu? O pisarstwie o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna*. W: *Kościół i społeczność. Rewolucje – demokracje – totalitaryzmy. Studia z dziejów XIX i XX wieku*. Red. J. Walkusz. Lublin: RW KUL 1993 s. 79-88; *Piśmiennictwo religijne kapucynów Prowincji Polskiej na przełomie XIX i XX wieku*. W: *Kościół w Polsce. Dzieje i kultura*. Red. J. Walkusz. T. 1. Lublin: RW KUL 2002 s. 137-155; *Wkład o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna, w upowszechnienie nabożeństwa majowego w Polsce*. „W nurcie franciszkańskim” 13:2004 s. 87-100.

³⁰ *Bł. Honorat Koźmiński jako duszpasterz*. W: *Błogostawiony Honorat Koźmiński. (Pokłosie beatyfikacji)*. Red. G. Bartoszewski, R. Prejs. Warszawa: Wicepostulatura Sprawy Kanonizacji 1993 s. 168-195; *Zapomniana książeczka i jej autor. Przyczynek do dziejów piśmiennictwa religijnego w Polsce XIX/XX w.* „Studia Franciszkańskie” 6:1994 s. 249-257; *Błogostawiony Honorat Koźmiński jako propagator duchowości franciszkańskiej w Polsce w drugiej połowie XIX wieku*. W: *Człowiek wielkiej mądrości i świętości. Błogostawiony Honorat Koźmiński kapucyn*. red. G. Bartoszewski, H. I. Szumił, M. Chmielewski. Lublin: [Wicepostulatura Sprawy Kanonizacji] 1999 s. 137-160; „Rodzina Seraficka” *Wstęp do monografii czasopisma*. W: *Śladami świętych*. Red. A. Derdziuk. Lublin: WSD Kapucynów 2007 s. 451-468. Por. też przypisy [Mazurkiewicz i Willanowicz].

Oczywiście badania nad literaturą religijną w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX w. nie mogą pominąć ustaleń badawczych dotyczących dziejów książki w ogólności oraz dyscyplin pokrewnych, jak historia drukarstwa i czytelnictwa. Literatury dotyczącej tych zagadnień, z uwagi na jej obfitość, w tym miejscu nie przytaczamy.

Powyższy przegląd, dość skrótowy, pozwala zorientować się, co należy uczynić w dziedzinie badań nad literaturą religijną w Królestwie Polskim przełomu XIX i XX w. Badania dotychczasowe, choć dalekie od wyczerpania zagadnienia, wnoszą ważne ustalenia, zwłaszcza w zakresie typologii książek i listy autorów, choć można do niej dopisać jeszcze sporo nazwisk. Najpilniejszą sprawą wydawałoby się sporządzenie bibliografii książek religijnych wydanych w Królestwie Polskim na przełomie stuleci. Może się to okazać dość utrudnione z uwagi na ich liczebność. Należałoby raczej podjąć badania nad dziejami głównych zakładów drukarskich i wydawniczych oraz nad określeniem ich produkcji wydawniczej, a więc autorów tam publikujących, tytułów, wielkości nakładów oraz kolportażu i zakresu docierania książek do odbiorców. Ważnym źródłem może być prasa, w miarę systematycznie publikująca recenzje poszczególnych książek, co pozwala zorientować się, jak popularna była dana pozycja i czy polecano ją do wykorzystania w duszpaństwie. Równolegle należałoby prowadzić badania nad biografiami i dokonaniami poszczególnych autorów. Uzyskane wyniki pozwoliłyby na określenie, jakie publikacje i jakich autorów osiągały największe nakłady i były najczęściej wznawiane. Na tej podstawie można wnioskować o poczytności, a pośrednio o tym, które książki wywarły największy wpływ na kształtowanie się pobożności i w ogóle szeroko rozumianej kultury religijnej oraz czego konkretnie wpływ ten dotyczył.

BIBLIOGRAFIA

- B r u c h n a l s k i W.: Bibliografia mariologii polskiej od wynalezienia sztuki drukarskiej do r. 1902. W: Księga pamiątkowa maryjańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. T. 2. Cz. 1. Lwów-Warszawa: Księgarnia Polska. Gebethner i Wolff 1905 s. 1-313.
- B u g a j e w s k a H.: Biblioteka klasztorna OO. Paulinów w Leśnej Podlaskiej. Zarys dziejów do 1939 r. „Podlaski Kwartalnik Kulturalny” 7:1997 nr 1 s. 3-17.
- Ć w i k l i Ń s k a S.: Wydawnictwa „Kossakowskich” w zbiorach Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie. „Bibliotekarz Lubelski” 32:1987 s. 23-26.
- D e r d z i u k A.: Kapucyńskie tłumaczenia dzieł św. Alfonsa Liguori. „Studia Franciszkańskie” 9:1998 s. 31-48.

- D o b r z a ń s k i Z.: Niemira, Niemiera Stanisław Piotr. W: Słownik pracowników książki polskiej. Warszawa–Łódź: PWN 1972 s. 627.
- D u c h n i e w s k i F. J.: Stuletnie losy niepozornej publikacji. „Studia Theologica Varsaviensia” 26:1988 nr 2 s. 263-270.
- D u n i n J.: Papierowy bandyta. Książka kramarska i brukowa w Polsce. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie 1974.
- K a z i m i e r z a k H.: Modlitewniki dla wiernych Kościoła rzymskokatolickiego wydane w latach 1769-1918 w zbiorach Biblioteki Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie. W: Lublin a książka. Red. A. Krawczyk, E. Józefowicz-Wisińska. Lublin: LTN 2004 s. 293-311.
- K i e n i e w i c z S.: Historia Polski 1795-1918. Warszawa: PWN 1983⁶
- K o s t e c k i J.: Biblioteki w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku. Wybrane problemy. W: Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2. połowy XIX wieku. Red. S. Frybes. Wrocław–Warszawa–Kraków: Ossolineum 1983 s. 93-136.
- K o s t e c k i J.: Sprzedaż i rozdawnictwo książek w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX wieku. „Studia o Książce” 9:1979 s. 65-101.
- K r a j e w s k a J.: Czytelnictwo wśród robotników w Królestwie Polskim 1870-1914. Warszawa: PWN 1979.
- Ks. K. K.: Śp. ks. Franciszek Masłowicz. „Przegląd Katolicki” 36:1898 s. 828-830.
- L e c h M. J.: Drukarnie, księgarnie, biblioteki i czytelnie w guberniach siedleckiej, łomżyńskiej i suwalskiej Królestwa Polskiego w latach 1867-1905. „Rocznik Białostocki” 12:1974 s. 301-321.
- L e c h M. J.: Drukarze i drukarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych. Warszawa: BN 1979.
- L e c h M. J.: Księgarze i księgarnie w Królestwie Polskim 1869-1905. Materiały ze źródeł archiwalnych. Warszawa: BN 1980.
- L e w a n d o w s k i S.: Poligrafia warszawska 1870-1914. Warszawa: Książka i Wiedza 1982.
- M l e k i c k a M.: Wydawcy książek w Warszawie w okresie zaborów. Warszawa: PWN 1987.
- O l s z e w s k i D.: Ks. Ignacy Kłopotowski. Życie i apostołat. Warszawa: Wydawnictwo Sióstr Loretanek 1996.
- O l s z e w s k i D.: Książka religijna na terenie Królestwa Polskiego w XIX wieku. „Rocznik Świętokrzyski” 16:1989 s. 147-193.
- O l s z e w s k i D.: Motywy maryjne w polskiej religijności w XIX wieku. W: Niepokalana. Kult Matki Bożej na ziemiach polskich w XIX wieku. Red. B. Pylak, Cz. Krakowiak. Lublin: RW KUL 1988, s. 69-86.
- O l s z e w s k i D.: Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku. Warszawa: PAX 1996.
- P i e c z ą t k o w s k i F.: Szczepkowski Mateusz. W: Słownik pracowników książki polskiej s. 872-873.
- P o l a n o w s k i E.: Z dziejów księgarń i czytelni kaliskich w XIX i na początku XX w. „Rocznik Kaliski” 13:1980 s. 25-46.
- Polscy kanoniści. Red. J. R. Bar. T. 1-2. Warszawa: ATK 1981.
- P r e j s R.: „Rodzina Seraficka” Wstęp do monografii czasopisma. W: Śladami świętych. Red. A. Derdziuk. Lublin: WSD Kapucynów 2007 s. 451-468.
- P r e j s R.: Apostolstwo słowa drukowanego u kapucynów Prowincji Polskiej (Komisariatu Warszawskiego) w latach 1864-1939, Lublin 1989 (mps rozprawy doktorskiej, napisanej pod kierunkiem ks. prof. dra hab. Z. Zielińskiego, w Archiwum KUL).

- P r e j s R.: Bł. Honorat Koźmiński jako duszpasterz. W: Błogosławiony Honorat Koźmiński. (Pokłosie beatyfikacji). Red. G. Bartoszewski, R. Prejs. Warszawa: Wicepostulatura Sprawy Kanonizacji 1993 s. 168-195.
- P r e j s R.: Błogosławiony Honorat Koźmiński jako propagator duchowości franciszkańskiej w Polsce w drugiej połowie XIX wieku. W: Człowiek wielkiej mądrości i świętości. Błogosławiony Honorat Koźmiński kapucyn. Red. G. Bartoszewski, H. I. Szumił, M. Chmielewski. Lublin: [Wicepostulatura Sprawy Kanonizacji] 1999 s. 137-160.
- P r e j s R.: Maryjne piśmiennictwo o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna. „Studia Franciszkańskie” 3:1988 s. 333-348.
- P r e j s R.: Ostatni lubelski bernardyn i jego książka. W: W kręgu dziejów Kościoła i rodziny franciszkańskiej. Red. R. Prejs. Warszawa: Bracia Mniejsi Kapucyni 1999 s. 183-194.
- P r e j s R.: Piśmiennictwo religijne kapucynów Prowincji Polskiej na przełomie XIX i XX wieku. W: Kościół w Polsce. Dzieje i kultura. Red. J. Walkusz. T. 1. Lublin: RW KUL 2002 s. 137-155.
- P r e j s R.: Rafał Józef Mazurkiewicz, kapucyn. Życie i twórczość. „Roczniki Teologiczne” 45:1998 z. 4 s. 57-70.
- P r e j s R.: Twórczość dewocyjna czy przejaw ultramontanizmu? O pisarstwie o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna. W: Kościół i społeczności. Rewolucje – demokracje – totalitaryzmy. Studia z dziejów XIX i XX wieku. Red. J. Walkusz. Lublin: RW KUL 1993 s. 79-88.
- P r e j s R.: Wkład o. Prokopa Leszczyńskiego, kapucyna, w upowszechnienie nabożeństwa majowego w Polsce. „W Nurcie Franciszkańskim” 13:2004 s. 87-100.
- P r e j s R.: Zapomniana książeczka i jej autor. Przyczynek do dziejów piśmiennictwa religijnego w Polsce XIX/XX w. „Studia Franciszkańskie” 6:1994 s. 249-257.
- R a d z i k T.: Kossakowski Władysław Jan. W: Słownik biograficzny miasta Lublina. T. 2. Red. T. Radzik, A. Witusik, J. Ziółek. Lublin: UMCS 1996 s. 115.
- R a m o t o w s k a F.: Warszawskie Komitety Cenzury w latach 1832-1915. W: Warszawa XIX wieku 1795-1918. T. 2. Red. R. Kołodziejczyk, J. Kosim, J. Leskiewiczowa. Warszawa: IH PAN 1971 s. 265-294.
- R u l k a K.: Księgozbiory profesorów ze Zgromadzenia Księża Misjonarzy w bibliotece seminarium wrocławskiego. „Studia Wrocławskie” 5:2002 s. 412-438.
- R u l k a K.: Księgozbiór Adama Chodyńskiego na podstawie materiałów zachowanych w Bibliotece Seminarium Duchownego we Wrocławku. „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 77:2002 s. 269-286.
- R u l k a K.: Księgozbiór księży Chodyńskich w Bibliotece Wyższego Seminarium Duchownego we Wrocławku. „Studia Wrocławskie” 3:2000 s. 418-438.
- Słownik polskich pisarzy franciszkańskich. Red. H. E. Wyczawski. Warszawa: Archiwum Prowincji OO. Bernardynów 1981.
- Słownik polskich teologów katolickich. Red. H. E. Wyczawski. T. 1-4. Warszawa: ATK 1981-1983. T. 5-7. Red. L. Grzebień. Warszawa: ATK 1983.
- Słownik pracowników książki polskiej. Red. I. Treichel. Warszawa–Łódź: PWN 1972. Toż Supplement. Red. I. Treichel. Warszawa–Łódź: PWN 1986. Toż. Supplement 2. Red. H. Tadeusiewicz, B. Karkowski. Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich 2000.
- S t y k J.: Książd Ignacy Kłopotowski 1866-1931. Społecznik, publicysta i wydawca. Warszawa: ODiSS 1987.
- S z e l i g a I.: Krótka wiadomość o krzyżu Pana naszego Jezusa Chrystusa, a szczególnie o znakomitej jego części, znajdującej się w kościele OO. Dominikanów Lubelskich słynnej cudami z dołączeniem praktykowanego w tymże kościele nabożeństwa do Drzewa Ś-go. Lublin 1879.

- S z t e i n k e A. J.: O. Franciszek Jakub Możejewski (1830-1899), w zakonie Martynian. W: W trosce o trzeźwość narodu. Sylwetki trzeźwościowych działaczy oraz antologia ich pism. Red. M. P. Romaniuk. [T. 1]. Warszawa: Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych. Michalineum 1994 s. 202-205.
- S z y m a ń s k a J.: Z problemów pozytywistycznej literatury dla ludu. W: Problemy życia literackiego w Królestwie Polskim 2. połowy XIX wieku. Red. S. Frybes. Wrocław-Warszawa-Kraków: Ossolineum 1983 s. 137-155.
- T r e i c h e l I.: Orgelbrand Maurycy. W: Polski słownik biograficzny. T. 24. Wrocław-Kraków: Ossolineum 1979 s. 184-185.
- T r e i c h e l I.: Orgelbrand Samuel. W: Polski słownik biograficzny. T. 24. Wrocław-Kraków: Ossolineum 1979 s. 187-189.
- W a l k o w s k a D.: Drukarnia Kossakowskich (1846-1939). W: Studia z dziejów drukarstwa i księgarstwa w Lublinie w XIX i XX wieku. Red. B. Szyndler. Lublin: UMCS 1988 s. 127-153.

CATHOLIC POPULAR LITERATURE IN THE KINGDOM OF POLAND AT THE BREAK OF THE 19th CENTURY

S u m m a r y

After the January Uprising in the Kingdom of Poland the number of books that were published increased. This was also true about religious books, both theological and popular ones. The latter were first of all prayer-books, moral-catechetical deliberations, simple discussions and lives of saints. Studies of this phenomenon have already been partly begun. Their results include *Słownik polskich teologów katolickich (Dictionary of Polish Catholic Theologians)* that lists names of authors and their subject bibliography, a typology of religious books in the Kingdom of Poland at the break of the 19th century, and literary achievements of certain authors, among them the Capuchins Prokop Leszczyński, Honorat Koźmiński and Rafał Mazurkiewicz. Also studies on collections of books that existed at that time are important, as they allow finding out what books were most willingly bought and read. A continuation of this research will allow defining what part religious books played in shaping religious life under Russian rule at the break of the 19th century.

Translated by Tadeusz Karłowicz

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, literatura katolicka.

Key words: Kingdom of Poland, religious literature.